

Στάθης Π. Σωρόκος

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ
ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Ι. Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ

Η μερική αδυναμία του σύγχρονου επιστημονικού λόγου να διατυπώσει με πληρότητα τις διαλεκτικές σχέσεις μεταξύ των κοινωνιών ή μεταξύ των διαφόρων στιγμών της κοινωνικής μεταβολής οφείλεται, κατά τη γνώμη μου, στην επικράτηση, σε μεγάλο βαθμό, μιας αφηρημένης αντίληψης του κοινωνικού, αν αντίθετα δεν οφείλεται στην απουσία κάθε συνολικής λογικής αντίληψης και κατ' επέκταση στην αποσπασματική αντιμετώπιση των κοινωνικών φαινομένων.

Και πρόβλημα μεθόδου βέβαια δεν θα υπήρχε, αν κατ' αυτό τον τρόπο ήταν δυνατό να εξηγήσουμε τις επιμέρους ή τις συνολικές μεταβολές και αλληλεπιδράσεις, που οι κοινωνίες μας υφίστανται. Επειδή όμως ο κοινωνικός μετασχηματισμός αποτελεί διαδικασία μεταβολής μιας κοινωνίας με βάση τις αντιθέσεις και συγκρούσεις, που αναπτύσσονται στα πλαίσια της ίδιας της κοινωνίας ή μεταξύ των κοινωνιών, θα πρέπει να λαμβάνουμε υπ' όψη εκτός των άλλων τα συνολικά και διακοινωνικά φαινόμενα, που κατά τη γνώμη μου είναι καθοριστικά για το μετασχηματισμό και τη διαδοχή των κοινωνικών συστημάτων. Η σημασία εξάλλου των φαινομένων αυτών προκύπτει από τη συνύπαρξη διαφόρων τύπων κοινωνικών συστημάτων, από τη διαδοχή ή την παράλληλη εξέλιξη των τύπων αυτών όχι μόνο από εσωτερικές διεργασίες και αντιθέσεις, αλλά και από τη μεταξύ τους διαλεκτική σχέση.

Η έλλειψη αντίθετα μιας ολοκληρωμένης επιστημονικής αντίληψης της αντιφατικής συγκρότησης των κοινωνικών δομών και της οργανικής τους

* Ερευνητής στο ΕΚΚΕ.

σχέσης, μας οδηγεί πολλές φορές σε αδυναμία να ερμηνεύσουμε τα φαινόμενα βίας σε συνάρτηση με την κοινωνική αλλαγή, καθώς επίσης και να αντιληφθούμε τη σχέση της κοινωνικής οργάνωσης με τις τάσεις για κοινωνικές ελευθερίες.

Θα ήταν ίσως ενδιαφέρον στο σημείο αυτό να ξαναθυμηθούμε τις απόψεις της κλασικής ελληνικής φιλοσοφίας. Οι απόψεις αυτές παραμένουν άλωστε καθοριστικές, αφού αποτέλεσαν την εννοιολογική και λογική βάση των σημερινών επιστημονικών απόψεων.

Είναι γνωστό ότι η αριστοτελική σκέψη αναφέρεται σε είδη κοινωνιών και πολιτευμάτων τα οποία και ιεραρχεί μεταξύ τους, τοποθετώντας πάνω απ' όλα την «πολιτική κοινωνία», επειδή είναι «η πασών κυριωτάτη και η πάσας περιέχουσα τας άλλας». Η Πολιτεία αποτελεί την άριστη πολιτική οργάνωση και μίξη των εξουσιών της πολιτικής κοινωνίας, που συνδέεται βέβαια με την έννοια της πόλης.¹ Όλες οι άλλες μορφές κοινωνικής οργάνωσης αποτελούν παρεκκλίσεις ή ατελείς μορφές με μεγαλύτερα ή μικρότερα κατά περίπτωση μειονεκτήματα. Η μετάπτωση δε από ένα πολίτευμα σε άλλο προϋποθέτει συνήθως τη «στάση».²

Στην πλατωνική αντίληψη που είχε προηγηθεί των αριστοτελικών απόψεων δεν συνέβαινε ακριβώς το ίδιο. Στον Πλάτωνα υπάρχει μια πολύ ενδιαφέρουσα και ανεπανάληπτη θά 'λεγα περιγραφή της «πεπερασμένης» ιστορικής διάστασης των κοινωνιών και των πολιτευμάτων, της γέννησης και της αναπόφευκτης παρακμής ή του θανάτου τους.³ Τα πολιτεύματα είναι εδώ συνάρτηση των διαφόρων σταδίων από τα οποία περνάει η κοινωνική οργάνωση ή αποδιοργάνωση («φθορά»). Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε ότι στον Πλάτωνα οφείλουμε την πρώτη συστηματική αναφορά στην ιστορική διαδοχή των κοινωνιών και των πολιτευμάτων.⁴

Η σημασία των διαδικασιών διαδοχής των κοινωνικών συστημάτων εμφανίζεται στην τραγική του θά 'λεγα μορφή και κατά τους τρεις τελευταίους ιδιαίτερα αιώνες, που παρατηρείται η κατάρρευση του φεουδαρχικού συστήματος παραγωγής και εκμετάλλευσης και η εμφάνιση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, που κι αυτός με τη σειρά του παρακμάζει. Η γενίκευση όμως της αλλαγής αυτής στις κοινωνικοοικονομικές δομές, επιφέρει και τη βίαιη κατάρρευση των παλιών κοινωνιών, των πολιτευμάτων, καθώς και των

1. «Αύτη δ' ἔστι η καλουμένη πόλις και η κοινωνία η πολιτική». Πρβλ. Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, ΑΙ 252, α1.

2. Πρβλ. Αριστοτέλης, *ό.π.*, Βιβλ. ΕΙ, 1301, α1 κ.ε.

3. «Χαλεπόν μεν κινηθήναι πόλιν ούτω συστάσαν, αλλ' ἐπει γενομένω παντί φθορά ἐστίν, ουδ' η τοιαύτη σύστασις τον άπαντα μινει χρόνον, αλλά λυθήσεται». Πρβλ. Πλάτων, *Πολιτεία*, Βιβλ. Η, 546 α.

4. Πρβλ. Πλάτων, *ό.π.*, Βιβλ. Η.

αντίστοιχων θεσμών και της κρατικής οργάνωσης. Για τη διατήρηση των παλιών προτύπων ή για την επικράτηση νέων προτύπων απαιτείται συνήθως πάντοτε η άσκηση βίας. Η βία είναι κάτι που στις κλίμακες των αρχαίων κοινωνιών δεν εμφανιζόταν πάντοτε σαν αναπόφευκτος κανόνας, αλλά σαν εξαίρεση, όταν ακριβώς η νομοθετική ρύθμιση της κοινωνικής αλλαγής δεν ήταν επαρκής ή όταν η ανισορροπία των κοινωνικών δομών δεν επέτρεπε την ομαλή διαδοχή και μετασχηματισμό της κοινωνίας. Στην περίπτωση αντίθετα των μεγάλων αυτών μεταβολών του 18ου, 19ου και 20ού αιώνα οι αλλαγές δεν νοούνται χωρίς τη γενίκευση της βίας. Πόλεμοι και επαναστάσεις αποτελούν τη συνηθισμένη διαδικασία διαδοχής των κοινωνιών, κατάρρευσης των παλαιών σχημάτων και εμφάνισης καινούριων.

Η αρτιότερη θεωρητική έκφραση αυτής της μορφής κοινωνικής μεταβολής θά 'λεγα ότι βρίσκεται στην ταξική πάλη της μαρξιστικής θεωρίας. Εκεί εμφανίζεται, όπως είναι γνωστό, το δυϊκό σχήμα των δύο αντίπαλων κοινωνικών τάξεων που αναπόφευκτα συγκρούονται και από τη σύγκρουση θα προκύψει το κοινωνικό σχήμα του μέλλοντος.

Οι ρόλοι των τάξεων αυτών καθώς και η τύχη τους είναι προδιαγραμμένη: Η άρχουσα τάξη είναι βίαιη και καταπιεστική, γιατί προασπίζεται τα προνόμιά της που επιβιώνουν με τα παλαιά σχήματα, που θέλει να διατηρήσει. Η καταπιεσμένη προλεταριακή τάξη δεν έχει προνόμια και αναγκάζεται να μεταχειριστεί την *αντιβία*, που είναι η επανάσταση, για να διευκολύνει την έλευση του διαδόχου κοινωνικοοικονομικού σχήματος.⁵ Η σχηματοποίηση του καλού και του κακού, ο μεσσιανικός ρόλος της προλεταριακής κοινωνικής τάξης, ο εξαγιασμός θα λέγαμε του ρόλου της επανάστασης, όλα αυτά αποτελούν ένα σχήμα λογικής αντίληψης, μια στοιχειώδη δηλαδή θεωρητική σύλληψη της διαδικασίας της κοινωνικής μεταβολής, αλλά ταυτόχρονα και ένα μήνυμα, μια παρακίνηση προς τις μάζες για την υλοποίησή της.⁶

Πώς εμφανίζεται σήμερα το προτσές της κοινωνικής αλλαγής σε σχέση με τα σύγχρονα κοινωνικά σχήματα; Ποιος ο ρόλος των βασικών δομών της παραγωγής, της κρατικής οργάνωσης κ.λπ. σ' αυτή τη διαδικασία μετασχηματισμού και διαδοχής των κοινωνιών; Ποιες οι μεταξύ των κοινωνιών αλληλεπιδράσεις;

Μερικά ανάλογα ερωτηματικά μας υποχρεώνουν να ξαναδούμε με νέα προοπτική τα αντίστοιχα προβλήματα, να επεξεργασθούμε τυχόν νέες απόψεις, που ταιριάζουν στα σημερινά δεδομένα και να καταλήξουμε ενδεχομένως σε γενικεύσεις από συγκριτικές αναλύσεις.

5. Ο όρος αντιβία χρησιμοποιήθηκε από τον Fr. Engels. Πρβλ. Fr. Engels, *Anti-Dühring*.

6. K. Marx, F. Engels, *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*.

Ένα βασικό πρόβλημα που φαίνεται βέβαια να προκύπτει από τη γενίκευση της βίας είναι ο ρόλος του *ανθρώπου*.

Οι θεωρητικές και άλλες απόψεις επιφύλασσαν θα λέγαμε στον σύγχρονο άνθρωπο τους τελευταίους αιώνες το ρόλο του θύματος. Πολλές χιλιετίδες μετά τη συμβολική ιεροποίησης της δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε ότι η ανθρώπινη θυσία γίνεται τώρα πράξη κοινωνική και μάλιστα μαζική.

Το γεγονός αυτό υπήρξε βέβαια αποτέλεσμα της διαδικασίας του κοινωνικού μετασχηματισμού που ακολουθήθηκε, διαδικασία που στηρίχθηκε αποκλειστικά σχεδόν όπως είπαμε στη βία. Θύμα δε της βίας αυτής δεν υπήρξε μόνο ο άνθρωπος στις στοιχειωδέστερες λειτουργίες, αλλά και η ίδια η φύση. Γιατί η βία ξεκινάει βέβαια από την οργάνωση της παραγωγής και του αντίστοιχου συστήματος εκμετάλλευσης, όπως ξεκινάει επίσης και από τις διακοινωνικές σχέσεις, δηλαδή τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε διαμετρικά αντίθετα κοινωνικά συστήματα.

Η οργάνωση πάντως των κοινωνιών μας με βάση τη βία συνεπάγεται και τη βίαιη ανατροπή τους. Στις περιπτώσεις αυτές η βίαιη μεταβολή της κοινωνίας δεν αποτελεί απλώς μια πράξη ανακλαστική στη βίαιη επιβολή και διατήρηση της ίδιας της κοινωνίας, αλλά και μια φάση ενός ευρύτερου διακοινωνικού μετασχηματισμού. Με άλλα λόγια η βίαιη μεταβολή στα πλαίσια μιας δοσμένης κοινωνίας αποτελεί (στις περιπτώσεις αυτές) ένα οργανικό φαινόμενο που καταλήγει σε μια ευρύτερη διαλεκτική διαδικασία. Πρόκειται εδώ για διαδοχή των κοινωνικών συστημάτων και επομένως για ένα κοινωνικό ή κατά περίπτωση διακοινωνικό φαινόμενο όπου στη συνέχεια εμπλέκονται κι άλλοι εξωγενείς παράγοντες που παρ' όλο ότι είναι κοινωνικοί δρουν με αυτοτέλεια. Αντιλαμβάνομαι δε σαν τέτοιους παράγοντες όχι μόνο τις φυσικές, υλικές, ιστορικές, οικονομικές κ.ά. προϋποθέσεις που ξεφεύγουν από την αυστηρή νομοτέλεια της ίδιας της κοινωνίας αλλά και τις επιμέρους δυνάμεις, π.χ. τις κοινωνικές τάξεις, τις ποικίλες ομάδες και τα άτομα που δρουν από ένα σημείο και πέρα με δική τους πρωτοβουλία και πολλές φορές αντίθετα προς τους κανόνες ή τις σκοπιμότητες της κοινωνίας στο σύνολό της. Η βία λοιπόν αποτελεί το ιστορικό έναυσμα, για ένα ευρύτερο διαλεκτικό προτσές που περιλαμβάνει τις νομοτελειακές δυνάμεις αλλά και επηρεάζεται από τις τυχαίες συμπτώσεις και από τις μεταξύ των κοινωνιών αλληλεπιδράσεις.

Μ' αυτή τη δική τους δυναμική δρώντας οι επιμέρους κοινωνίες συντελούν όχι βέβαια σε μια μηχανική διαδοχή σχημάτων κοινωνικής οργάνωσης αλλά σ' έναν βαθύτερο μετασχηματισμό των σχέσεων, των λειτουργιών, των

δομών και των αξιών, που εκφράζονται μέσα από τα διάδοχα αυτά σχήματα των κοινωνιών. Εκδηλώνονται δε σαν υποκατάσταση κάποιας κοινωνικής τάξης από κάποιαν άλλη στον ηγετικό ρόλο της κοινωνίας, σαν άνοδος στην εξουσία κάποιας κοινωνικής ή πολιτικής ομάδας, ή τέλος σαν επικράτηση ενός συγκεκριμένου ατόμου και επιβολή της εξουσίας του πολλές φορές πάνω στην κοινωνία. Νομίζω ότι αυτή υπήρξε άλλωστε η αρχαιότερη βίαιη ανατροπή μιας δοσμένης κοινωνικής οργάνωσης με στόχο την επιβολή τυραννίας, πράγμα που απασχόλησε τον Πλάτωνα και το συνέδεσε με τον εκφυλισμό και την παρακμή της κοινωνίας αυτής.⁷ Οποσδήποτε δε ο τελευταίος αυτός τρόπος διαδοχής, μας οδηγεί στην έσχατη σύγκρουση ανάμεσα στο κοινωνικό και το ατομικό. Μπορούμε δε να καταλήξουμε έτσι στην υποταγή της κοινωνίας αλλά και του ατόμου από το συγκεκριμένο ατομικό από όπου προκύπτει μια αντίστοιχη κοινωνική οργάνωση με ένα ανάλογο θεσμικό πλαίσιο και μορφή κρατικής εξουσίας, όπως μπορούμε να καταλήξουμε στην υποταγή της κοινωνίας και του ατόμου σε μια ομάδα ή κοινωνική τάξη.⁸ Όλα αυτά συνεπάγονται πάντως τη βίαιη, κατά κανόνα, υποκατάσταση ή διαίωση ενός κοινωνικού συστήματος.

Δεν νομίζω παρ' όλα αυτά ότι είναι αυτός ο ρόλος του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία, γιατί η επικράτηση ενός ατόμου ή μιας ομάδας σημαίνει εκμηδένιση του ρόλου των υπολοίπων και της κοινωνίας. Δεν είναι όμως και η απόλυτη επικράτηση του κοινωνικού ο πραγματικός ρόλος της κοινωνίας, γιατί αυτό σημαίνει πάλι εκμηδένιση του ανθρώπου και της ελεύθερης υπόστασής του. Όλα τα κοινωνικά συστήματα κυμαίνονται ανάμεσα σ' αυτά τα δύο άκρα που αποτελούν και την αμφίδρομη νομοτέλεια του κοινωνικού προτσές. Η παρεμβολή πολλών διακοινωνικών ή ευρύτερα ιστορικών και φυσικών παραγόντων, όπως προαναφέραμε, οδηγεί σε πολυάριθμες και ποικίλες παραλλαγές. Η βία όμως γενικά δεν βοηθάει στην ομαλή μετεξέλιξη και διαδοχή των κοινωνιών, γιατί οδηγεί σε ατελή σχήματα κοινωνικής οργάνωσης σε σχέση προς τον άνθρωπο.

7. «Αρ' ουν και η δημοκρατία ορίζεται αγαθόν, ή τούτου απληστία και ταύτην καταλύει; Λέγεις δ' αυτήν τι ορίζεσθαι; Την ελευθερίαν είπον...». Πρβλ. Πλάτων, *ό.π.*, 562 β, c.

8. Η ταξική διαφοροποίηση αποτελεί για τον Πλάτωνα γνώρισμα της ολιγαρχικής Πολιτείας. Πρβλ. Πλάτων, *ό.π.*, 551 d.

Το θέμα είναι ότι, όπως είπαμε και στην αρχή, δεν γνωρίζουμε την ιστορική αυτή πορεία των κοινωνιών μας, ούτε τη δεχόμαστε. Νομίζουμε κάθε φορά ότι έχουμε πετύχει την άριστη οργάνωση που πρέπει να τη διατηρήσουμε ή τη χειρίστη που πρέπει να την αλλάξουμε ριζικά. Έτσι η βία έχει τον τελευταίο λόγο, αν άλλες δυνάμεις κοινωνικές δεν μπορούν να δράσουν ομαλά για να αλλάξουν την πορεία της κοινωνίας και να εξασφαλίσουν τη διαδοχή. Η ιδιομορφία των σύγχρονων κοινωνιών νομίζω ότι έγκειται στο ότι η ομαλή δράση των δυνάμεων αυτών έχει σε μεγάλο βαθμό αποκλεισθεί ή εξουδετερωθεί και μόνο η βία μπορεί στις περισσότερες περιπτώσεις να επενεργήσει. Αποτέλεσμα δε της βίαιης δράσης είναι η εξαφάνιση ενός κοινωνικού συστήματος ή η υποκατάστασή του από ένα άλλο διαμετρικά αντίθετο.

Για να αναζητήσουμε μια εναλλακτική λύση σ' αυτό το αδιέξοδο θά 'πρεπε ασφαλώς να σκεφτούμε το ρόλο του φαινομένου που ονομάζουμε *ελευθερία* στις κοινωνικές διαδικασίες. Αντίθετα προς την περιορισμένη χρήση της έννοιας της ελευθερίας στη σύγχρονη επιστημονική σύλληψη των κοινωνικών φαινομένων είμαστε υποχρεωμένοι να δεχτούμε ότι η ελευθερία προσδιορίζει την αυτόβουλη δράση τόσο ατόμων όσο και ομάδων, τάξεων και ολόκληρων κοινωνιών και γι' αυτό αποτελεί οργανικό στοιχείο αυτού που ονομάσαμε *διαλεκτικό προτσές*. Το *διαλεκτικό προτσές* προσδιορίζεται ακριβώς από την αυτόβουλη αυτή δράση ατόμων, ομάδων και κοινωνιών με αποτέλεσμα να οδηγεί στον βαθύτερο *διαλεκτικό μετασχηματισμό* και τη *διαδοχή* των κοινωνιών. Χωρίς την αυτόβουλη αυτή δράση, δηλαδή χωρίς *ελεύθερη* δράση, τέτοιου είδους βαθύτερος, ουσιαστικός, *διαλεκτικός μετασχηματισμός* και *διαδοχή* δεν μπορεί να υπάρξουν, αλλά ούτε και ουσιαστικότερη κατανομή ρόλων στην κάθε κοινωνία ή μεταξύ των κοινωνιών.

Η βία εκφράζει βέβαια τον αποκλεισμό της ελεύθερης αυτής δράσης. Όπου παρά ταύτα η ελεύθερη αυτή δράση συμπίπτει με την ιστορική συγκυρία για κοινωνική *διαδοχή*, εκεί εκδηλώνεται και η ίδια σαν αντίβια, ιστορική δικαιωμένη, δηλαδή σαν επανάσταση.⁹ Με άλλα λόγια, το φαινόμενο των επαναστάσεων δεν μπορεί να είναι ένα φαινόμενο σύνηθες για τη *διαδοχή* και την κοινωνική *εξέλιξη*, αλλά ένα εξαιρετικό φαινόμενο, που δημιουργεί άλλωστε μια ιστορική τομή καταλυτικού χαρακτήρα για τις πιο πέρα *εξελίξεις* και προϋποθέτει την ύπαρξη βίας. Ο αποκλεισμός κατά συνέπεια της βίας πρέπει να αποτελεί μόνιμο μέλημα των κοινωνιών, χωρίς αυτό να σημαίνει

9. Πρβλ. Fr. Engels, *ό.π.*

άρνηση της διαδοχής και της ιστορικής διαλεκτικής τους πορείας. Ένα ανάλογο σχήμα αποτελεί η πολιτική κοινωνία που νομίζω πρέπει συγκριτικά να την εξετάσουμε και να την αξιολογήσουμε κατ' αντιδιαστολή προς την ταξική κοινωνία.

Συνηθίζουμε βέβαια να ταυτίζουμε την έννοια της ελευθερίας με το άτομο. Την ταυτίζουμε δε με το άτομο ενώ ταυτόχρονα το αντιδιαστέλλουμε προς την έννοια της κοινωνίας ή της ομάδας. Έτσι η ελευθερία παίρνει για μας το νόημα της απελευθέρωσης του ατόμου απέναντι στην κοινωνική καταπίεση ή αναγκαιότητα.

Όμως τα πράγματα δεν είναι ακριβώς έτσι: Το άτομο δεν μπορεί να ανθάνεται κατ' ανάγκη καταπιεσμένο μέσα στην κοινωνία, αφού η κοινωνία κανονικά αποτελεί ένα φυσικό φαινόμενο και έτσι τουλάχιστον τη δεχόμαστε. Μόνο στην περίπτωση άσκησης βίας ή καταναγκασμού για τη συγκρότηση ή διατήρηση της κοινωνικής οργάνωσης αντίθετα προς τη θέληση, έστω και παροδική, του ατόμου μπορούμε να πούμε ότι ισχύουν τα παραπάνω για την έννοια της απελευθέρωσης. Βέβαια αυτά ισχύουν σ' ένα βαθμό επειδή όχι μόνο η ταύτιση ατόμου-κοινωνίας δεν είναι πάντοτε απόλυτη, αλλά και γιατί αυτή είναι διαλεκτική, δηλαδή προϋποθέτει αμοιβαιότητα και έχει μεταπτώσεις στο χρόνο και το χώρο.

Εδώ λοιπόν πρέπει να σημειώσουμε ότι η ελευθερία συνδέεται με την προσωπικότητα που πρέπει να διατηρείται και να προάγεται μέσα από την διαλεκτική σχέση τόσο για το άτομο απέναντι στην κοινωνία όσο και αντίστροφα. Ακριβώς αυτό είναι που αποκλείει η χρήση της βίας στη συγκρότηση και λειτουργία της κοινωνίας.

Γιατί η βία στερεί από το άτομο την ελευθερία που είναι έκφραση της προσωπικότητάς του και η ανακλαστική δράση του ατόμου είναι η τάση για απελευθέρωση.

Αν λοιπόν σκεφτούμε ότι η νομοτελειακή σχέση τόσο ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία όσο και μεταξύ των κοινωνιών εκφράζεται με ένα αμοιβαίο σκοπό, τη διαμόρφωση δηλαδή ατόμων με κοινωνική προσωπικότητα και αντίστοιχα τη διοργάνωση κοινωνιών που εξασφαλίζουν τις προϋποθέσεις για τη διατήρηση της ελευθερίας, αντιλαμβανόμαστε ότι οι κοινωνίες της βίας αποτελούν παρέκβαση από το κανονικό αυτό σχήμα ή ατελή σχήματα, και με βάση αυτό το κριτήριο μπορούμε να κατατάξουμε και να αξιολογήσουμε τα είδη των κοινωνιών και τη διαδοχή τους.

Πράγματι η μορφή κοινωνικής συγκρότησης που εξασφαλίζει τον μεγαλύτερο βαθμό ελευθερίας στο διακοινωνικό, συλλογικό και ατομικό επίπεδο αποτελεί την άριστη και τελειότερη μορφή συγκρότησης, επειδή η λειτουργία της είναι εξασφαλισμένη όχι από τη βία, αλλά από την ελεύθερη έκφραση της ολοκληρωμένης προσωπικότητας του ατόμου και της ομάδας. Σαν ανά-

λογες μορφές κοινωνικής οργάνωσης αξιολογούνται από τον Αριστοτέλη η Πολιτική Κοινωνία που αποτελεί «ελευθέρων και ίσων αρχή»¹⁰ αλλά και από τον Κ. Popper η «ανοιχτή κοινωνία», σε αντιδιαστολή προς την «κλειστή κοινότητα».¹¹ Μόνο όμως ο Κ. Marx συνδυάζει τη μετάβαση στον ιδεατό τύπο της κομμουνιστικής κοινωνίας με την εξάλειψη της βίας και την πλήρη απελευθέρωση του ατόμου από την εκμετάλλευση.¹²

Για μας σημασία έχει το γεγονός ότι ο μετασχηματισμός των κοινωνιών και των οργανωτικών τους σχημάτων βρίσκεται σε απευθείας σχέση με τον περιορισμό της βίας και του καταναγκασμού τόσο στις διαπροσωπικές όσο και στις διακοινωνικές λειτουργίες, πράγμα που δημιουργεί και τη δυνατότητα για παράλληλη εξέλιξη του κοινωνικού συστήματος και του κοινωνικού ατόμου.

Η παρεμβολή της βίας ή ο περιορισμός της ελευθερίας σταδιακά μειώνονται με τη μετάβαση σε ανώτερα σχήματα κοινωνιών. Ισχύει δηλαδή οπωσδήποτε εδώ η έννοια της διαδοχής, που πρώτος ο Πλάτωνας περιέγραψε. Συγχρόνως η διαδοχή αυτή δεν αποκλείεται να είναι ομαλή με νομοθετικές και άλλες μεταρρυθμίσεις, στα πλαίσια της πολιτικής κοινωνίας.

Η εγκατάλειψη της Πολιτικής Κοινωνίας και η επάνοδος στη βία αποτελεί ασφαλώς κοινωνική οπισθοδρόμηση. Είναι το σημείο που αφού έχει επιτευχθεί ο μέγιστος βαθμός ελευθερίας, αρχίζει ο αντίστροφος δρόμος της συρρίκνωσης και της παρακμής με την επικράτηση ιδιοτελών συμφερόντων, μικρότερων ομάδων και ατόμων.

Σ' αυτή την περίπτωση νομίζω ότι εντάσσεται και η ταξική κοινωνία. Η ταξική κοινωνία είναι βέβαια μια κοινωνία βίας, όχι μόνο στην παραγωγή, αλλά και στις υπόλοιπες κοινωνικές σχέσεις, που προετοιμάζει όμως με την επανάσταση την οποία εγκυμονεί, τη μετάβαση στην κοινωνία της πλήρους ελευθερίας.

Η τάση για επίτευξη όλο και ευρύτερης, ουσιαστικότερης και πληρέστερης ελευθερίας, ατομικής ταυτόχρονα και κοινωνικής, σ' όλες τις δραστηριότητες και τις δομές αποτελεί λοιπόν το βασικό κίνητρο για την εξέλιξη των κοινωνιών και πρέπει κατά συνέπεια να αποτελεί και ουσιαστικό κριτήριο των πολιτευμάτων.

10. Αριστοτέλης, *ό.π.*, Α, VII 1255 b1.

11. Κ. Popper, *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*.

12. Κ. Marx, F. Engels, *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*.